

УДК 331.56

О.М. Денисюк, д-р екон. наук

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця, Україна

БЕЗРОБІТТЯ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ЗАГРОЗИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ**А.Н. Денисюк**, д-р екон. наук

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, г. Вінниця, Україна

БЕЗРАБОТИЦА: СОСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ, УГРОЗЫ И ПУТИ ЕЁ ПРЕОДОЛЕНИЯ В УКРАИНЕ**Oleksandr Denysiuk**, Doctor of Economics

Vinnytsia Institute of Trade and Economics Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine

UNEMPLOYMENT: STATUS, TRENDS, THREATS AND WAYS TO OVERCOME IN UKRAINE

На основі проведеного аналізу причин і наслідків безробіття в Україні та можливих сценаріїв розвитку цього явища внесено пропозиції щодо подолання кризових явищ у сфері зайнятості та покращення ситуації на ринку праці. Зокрема, необхідно максимально усунути корупцію зі сфери державного управління, вжити невідкладних заходів з детінізації економіки, максимально утримуватися від ескалації подій на Сході країни, проводити збалансовану інвестиційну та податкову політику, підвищувати якість підготовки фахівців за допомогою їх навчання, перепідготовки, перекваліфікації тощо.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, економіка, виробництво, державний бюджет, ризики.

На основе проведенного анализа причин и последствий безработицы в Украине и возможных сценариев развития этого явления внесены предложения по преодолению кризисных явлений в сфере занятости и улучшения ситуации на рынке труда. В частности, необходимо максимально устранить коррупцию из сферы государственного управления, принять безотлагательные меры по детенизации экономики, максимально воздерживаться от эскалации событий на Востоке страны, проводить сбалансированную инвестиционную и налоговую политику, повышать качество подготовки специалистов путем их обучения, переподготовки, переквалификации.

Ключевые слова: безработица, занятость, экономика, производство, государственный бюджет, риски.

Based on the analysis of the causes and consequences of unemployment in Ukraine and possible scenarios of this phenomenon made suggestions to overcome the crisis in employment and improve the situation on the labor market. In particular, it should be possible to eliminate corruption from the sphere of government, to take immediate measures to deshadowing economy, most refrain from escalation of events in the east of the country a balanced investment and tax policies, improve the quality of training through education, training, retraining, and so on.

Key words: unemployment, employment, the economy, industry, state budget risks.

Постановка проблеми. Сфера праці – важлива і багатопланова галузь економічного та соціального життя суспільства. Вона охоплює як ринок робочої сили, так і її безпосереднє використання у суспільному виробництві. На ринку праці оцінюється вартість робочої сили, визначаються умови її найму. Крім того, ринок праці відображає основні тенденції в динаміці зайнятості, її основні складові тощо.

Безробіття являє собою серйозну макроекономічну проблему, що здійснює найбільш прямий і чутливий вплив на кожну людину. Втрата роботи для більшості людей означає зниження рівня життя і завдає серйозну психологічну травму. Тому безробіття, рівень зайнятості економічно активного населення є актуальною темою для досліджень.

Аналіз останніх наукових досліджень. Значний внесок у дослідження проблем безробіття здійснили такі зарубіжні та українські вчені, як: Д. Ааронсон, К. Абрахам, Ш. Бланкарт, А. Вагнер, Дж. Кейнс, Р.І. Капелюшніков, О.В. Купець, Е.М. Лібанова, Ю.М. Маршавін, І.Л. Петрова, В.О. Покришук, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, С. Фішер та інші. Але в Україні питання безробіття потребує подальших досліджень, особливо у контексті поточної соціально-економічної, суспільно-політичної та безпекової ситуації в державі.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження стану безробіття в Україні, а також визначення напрямків подолання кризових явищ на ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безробіття, як відомо, – це соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Безробітні, за визначенням Міжнародної організації праці, – це особи у віці 15–70 років (у працездатному віці, що зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), що одночасно відповідають трьом умовам:

- не мали роботи (прибуткового заняття);
- активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останнього місяця;
- готові стати до роботи впродовж двох найближчих тижнів [1].

Проблема безробіття є однією з фундаментальних у розвитку і функціонуванні людського суспільства. Безробіття – це явище, яке властиве будь-якій формі суспільних відносин. При цьому стадія перехідного періоду неминуче викликає значне зростання рівня безробіття, про що свідчить, зокрема, досвід східноєвропейських країн, що пройшли або проходять шлях становлення ринкових відносин. Це ж підтверджує і практика суспільно-економічних перетворень в Україні.

При цьому виділяють такі види безробіття:

- циклічне (кон'юнктурне) безробіття, що виникає внаслідок коливань економіки. У фазі рецесії підприємства звільняють робочих та наймають їх на роботу в разі економічного підйому. Вважається, що кон'юнктурне безробіття зникає через 2–3 роки;
- сезонне безробіття – це результат природних коливань кліматичних умов протягом року або коливань попиту. Природно, що воно зникає протягом року;
- природне безробіття – це той мінімальний рівень безробіття, який неможливо усунути навіть при найкращому розвитку кон'юнктури на ринку праці. Це та група безробітних, які не можуть знайти роботу в зв'язку з кваліфікацією, віком, станом здоров'я, місцем проживання або недостатнім бажанням працювати взагалі;
- фрикційне безробіття (тимчасове) виникає, коли люди тимчасово знаходяться без роботи в результаті зміни місця праці та професії. Цей вид безробіття виникає у короткостроковому періоді;
- структурне безробіття (технологічне) – виникає в результаті зміни структури економіки і викликане науково-технічним прогресом та відповідною зміною структури кадрів, на які є потреба.

Рівень безробіття розраховується як відношення чисельності безробітних, які зареєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку. За даними Державної служби статистики України, протягом 2010–2015 років кількість безробітного населення коливається трохи вище позначки в півмільйона осіб (табл.).

Таблиця

Стан безробіття в Україні*

№ з/п	Показник	Роки					
		2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	520,7	605,3	532,8	575,1	504,3	518,1
2	Чисельність населення, тис. осіб	45881	45761	45618	45541	45411	42912
3	Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	20248	20225	20341	20426	19190	17051
4	Середня з/п, грн/міс.	1993	2389	2821	3085	3245	3650
5	Середній курс дол США, грн**	7,98	7,94	7,99	7,99	8,85	21,15
6	Прожитковий мінімум, грн	825	894	1017	1108	1176	1176

Примітки: * дані Держслужби статистики України у I кв. відповідного року;

** розрахунок автора.

Виходячи із наведених даних, рівень безробіття в Україні ледве дотягує до 3 %, що є можливо найнижчим показником серед усіх європейських країн, та дорівнює нижній межі природнього рівня безробіття. Інакше кажучи, з даних Держслужби статистики

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

впливає, що в Україні роботу мають усі, хто хоче її мати. Очевидно, що це не відповідає дійсності та суттєво викривляє реальний стан у сфері зайнятості.

Значний недолік діючої методики розрахунку полягає у заниженні реальної кількості безробітних, оскільки у країнах, де соціальна допомога безробітним низька та обтяжена бюрократичною процедурою або де-факто відсутня, багато осіб не реєструються як безробітні на біржі праці або знімаються з обліку. Згаданий феномен також спостерігається у сільських регіонах, де працездатне населення ніде не працевлаштоване, обробляє (власну) землю й фактично не має стабільних джерел доходів, що не охоплено згаданою методикою. При цьому, за даними Державної служби статистики України, майже 80 % безробітних – це особи, які втратили роботу (не за власним бажанням) у результаті скорочення штатів чи реорганізації, у т. ч. ліквідації підприємств і організацій [5].

Стан та тенденція офіційного рівня безробіття в Україні є дуже далекою від реальності ще й з інших причин. Статистика не враховує, що саме через відсутність роботи 7 мільйонів наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки, з них майже 3 мільйони – лише за один 2014 рік. Не включається до складу безробітних ні 2 мільйони селян, які живуть лише із присадибного господарства, ні ті, хто працюють не на повну ставку, ні ті, що мають тимчасові підробітки. Значна частина населення перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості. Лише чисельність працюючих у режимі неповного робочого тижня перевищує 2 мільйони чоловік [2].

Оцінімо рівень безробіття з урахуванням цих даних, використовуючи поправочні коефіцієнти, які статистично відображають відповідну сферу. Отже, за нашими оцінками, чисельність громадян, які хочуть працювати, але не можуть працевлаштуватися з незалежних від них причин, на кінець I кв. 2014 року становила:

$$504 \text{ тис.} \cdot 0,8 + 2000 \text{ тис.} \cdot 0,6 + 3000 \text{ тис.} \cdot 0,8 + 2000 \text{ тис.} \cdot 0,5 = 403,2 \text{ тис.} + 1600 \text{ тис.} + 2400 \text{ тис.} + 1000 \text{ тис.} = 6403 \text{ тис. осіб.}$$

Тоді фактичний рівень безробіття в Україні буде становити:

$$5403 \text{ тис. осіб} / 19190 \text{ тис. осіб} \cdot 100 \% = 28,2 \%$$

Тобто він близький до позначки у 30 %. Це, до речі, критичне значення, вище якого можливі страйки та інші спонтанні соціально-політичні заворушення у суспільстві, викликані безробіттям, оскільки суспільство буде тоді доведено до «точки кипіння».

Ситуацію, на наш погляд, «спасає» два фактори. Перший – це війна на Сході, що є зручним приводом для списання проблем та стримує людей від збурення. Другий фактор – це трудова міграція за кордон, у першу чергу в країни ЄС та Російську Федерацію. Із майже 3 мільйонів осіб, що виїхали за кордон у минулому році, близько 80 % – це здорові люди працездатного віку. Якщо їх відняти від кількості осіб, які шукають і не можуть знайти роботу в Україні, то рівень безробіття буде становити:

$$(5403 \text{ тис.} - 2400 \text{ тис.}) / 19190 \text{ тис.} \cdot 100 \% = 15,6 \%$$

У цьому контексті необхідно зазначити, що через конфлікт з Російською Федерацією та спадом її економіки громадяни України будуть менше працевлаштовуватися в Росії, що відповідно зменшить трудову міграцію до цієї країни. Крім того, через сповільнення темпів економічного зростання у країнах Європейського Союзу наплив мігрантів туди з країн Африки та Близького Сходу, збільшення витрат на оборону та внутрішню безпеку, суттєво зменшаться можливості для подальшого працевлаштування там громадян України. Більше того, біженці з'являються і в Україні, частина з яких теж потребує працевлаштування. Все це буде погіршувати ситуацію на ринку праці в Україні впродовж наступних кількох років починаючи вже від сьогодні. За даними Державної служби зайнятості України, впродовж 2014–2015 рр. на одне вакантне робоче місце претендує в середньому 10 зареєстрованих безробітних [4]. І це при офіційному рівні безробіття у цей період у межах 2,6 ÷ 3,0 %. Якщо ж взяти до уваги фактичний рівень

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

безробіття, навіть без урахування тих, хто виїхав за кордон у пошуках роботи, то навантаження на одну вакансію буде становити:

$$10 \cdot 15,6 \% / 2,8 \% = 56 \text{ (осіб).}$$

Очевидно, що ситуація із зайнятістю може вийти із-під контролю вже через рік-два. Якщо не буде створено достатньої кількості робочих місць у середині країни впродовж цих буквально кількох років, то створяться всі соціально-економічні передумови для, на жаль, неволюційної зміни влади в Україні, що буде загрожувати в теперішніх реаліях самому існуванню самостійної і цілісної держави.

Проблема безробіття має й інші негативні сторони. При безробітті недостатньо використовується економічний потенціал суспільства, знижується купівельна спроможність населення, що, у свою чергу, призводить до зменшення обсягів виробництва продукції та зниження інвестиційного попиту, скорочуються заощадження і, відповідно, зменшується фінансова база для кредитування економіки банківськими установами, дорожчають кредитні ресурси тощо. Крім того, зростання безробіття підриває психічне здоров'я нації та є впливовим фактором зростання злочинності. При тривалому безробітті втрачається кваліфікація вивільнених працівників.

Необхідно також зазначити, що наявність роботи в Україні не гарантує достатнього рівня стабільних доходів. Розмір заборгованості підприємств і організацій по виплаті зарплат працівникам має тенденцію до зростання і сьогодні вимірюється мільярдами гривень. Так, на початок жовтня 2015 року ця заборгованість становить майже 2 млрд грн. Крім того, як видно із табл., середня заробітна плата в Україні за період із 2010 по 2015 рр. у доларовому еквіваленті знизилася із майже 250 дол США у 2010 році до 173 дол США у 2015 році. Тобто падіння становить 31 %. І це ще при тому, що у період 2010–2013 рр. середня заробітна плата в Україні у доларовому еквіваленті зросла до 367 дол США, тобто на 47 % з 2010 року.

Враховуючи, що ціни в Україні суттєво прив'язані до курсу долара, можна оцінити падіння купівельної спроможності населення за вказаний період:

$$\text{на } 31 \% \cdot 0,8 = 24,6 \% \text{ у порівнянні з початком 2010 роком;}$$

$$\text{на } 53 \% \cdot 0,8 = 42,3 \% \text{ у порівнянні з початком 2014 року.}$$

Цю негативну картину певною мірою пом'якшують два фактори. Перший – це необлікована заробітна плата, у т. ч. «у конвертах». Другий фактор – грошові перекази заробітчачан з-за кордону, розмір яких уже сьогодні є порівняним з прямими іноземними інвестиціями в економіку України. Вже не кажучи про те, що за 2014 рік зафіксований чистий відтік прямих іноземних інвестицій у розмірі 11 млрд 140 млн дол США. Це у два рази більша сума ніж середня величина щорічного притоку таких інвестицій у попередні роки.

За даними Національного банку України, грошові перекази громадян, які працюють за кордоном, за період 2010–2014 рр. становили 35 млрд 433 млн дол США [6].

Однак необхідно зауважити, що з падінням економіки будуть падати і необліковані доходи, а посилення кризових явищ у Російській Федерації та вищезазначені проблеми у країнах Європейського Союзу не сприятимуть зростанню доходів громадян, які виїхали за кордон на заробітки і, відповідно, не сприятимуть зростанню грошових переказів з-за кордону. Все це буде зменшувати платоспроможний попит усередині країни.

Загалом, економічні та соціальні наслідки безробіття такі:

- скорочення обсягів виробництва валового внутрішнього продукту;
- зниження податкових надходжень до державного бюджету;
- зростання витрат на соціальну допомогу безробітним;
- знецінення наслідків навчання;
- масова дискваліфікація;
- посилення соціальної напруженості;

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

– зниження трудової активності тощо.

Говорячи про подальшу ситуацію з безробіттям в Україні, необхідно врахувати такі чинники, що спричинять її зростання. По-перше, це дефіцитність інвестицій для створення нових робочих місць. При цьому економічна криза та загальна нестабільність у країні зовсім не сприяють надходженню інвестицій та вкладенню коштів у розширення та модернізацію виробництва. Однак саме оновлення та підвищення технічного рівня робочих місць може забезпечити працюючим прожитковий мінімум і зростання заробітної плати через підвищення продуктивності їхньої праці.

По-друге, недостатньо сприятливі умови для розвитку малого і середнього бізнесу та започаткування підприємницької діяльності безробітних. Хронічна нестача коштів і бюрократизація дозвільної процедури не сприяють покращенню ситуації. По-третє, стабільно високі та обтяжливі витрати на оборону й безпеку країни у зв'язку із конфліктом на Сході країни.

Для подолання безробіття в Україні терміново потрібно вживати певних заходів. Зокрема, не потребують великих фінансових і часових затрат такі важливі кроки, як приведення трудового законодавства України у відповідність до міжнародних норм; захист внутрішнього ринку праці; приєднання України до міжнародного ринку праці тощо.

Нагальною є потреба у забезпеченні відповідності держзамовлення на підготовку спеціалістів до реальних потреб ринку. Загалом, формування механізму регулювання зайнятості передбачає спеціальні заходи, здатні контролювати процеси, що відбуваються у сфері праці, і здійснювати оперативні та взаємопов'язані дії, що дозволять усунути диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили, а також запобігти загостренню проблем зайнятості.

Є сенс проаналізувати доцільність надання податкових кредитів підприємствам за кожне нове створене робоче місце та надання податкових пільг для підприємств з високою часткою зайнятого сільського населення.

Висновки та подальші дослідження. Безробіття, як свідчать багато соціологічних і соціально-психологічних досліджень, має виключно негативні соціальні наслідки для суспільства в цілому, окремих його груп і прошарків, для сімей, для кожної людини. Психологи та соціологи вказують на стійкий депресивний стан безробітних і їх схильність до підтримки різних радикальних течій у суспільному житті суспільства, особливо якщо людина звикла або хоче працювати.

Проблема високого фактичного рівня безробіття в Україні на фоні низьких соціальних стандартів та зростання цін і тарифів ризикує перетворитися із соціально-економічної проблеми у суспільно-політичну та стати каталізатором масових заворушень і закликів до насильницької зміни влади особливо на фоні падіння довіри до неї.

Для уникнення негативного сценарію розвитку подій Україна має не так багато запобіжників, водночас як ризики, на жаль, мають тенденцію до зростання. Сьогодні з метою уникнення соціального вибуху держава має вдаватися до рішучих кроків, і ці кроки мають бути спрямовані на хоча б незначне підвищення рівня життя переважної більшості населення і ні в якому разі допущення його подальшого падіння. На фоні поточного стану та динаміки національної економіки, державних фінансів та наявного рівня доходів громадян і їх зайнятості ця проблема є дуже складною.

При цьому за діючої системи функціонування національної економіки та роботи державних органів управління ця проблема вирішеною бути вже не може: економіка все ще падає, експорт скорочується, дефіцит бюджету залишається значним, а витрати на підтримання безпекових заходів значні та пріоритетні.

Однак шанси на успіх ще є і криються вони в наступному. По-перше, необхідно максимально усунути корупцію зі сфери державного управління. Це дозволить на 20–40 % скоротити витрати бюджетних коштів, підвищити ефективність їх використання, а також оздоровити всю систему державної влади, включаючи підбір і розстановку кадрів, прозо-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

рість та ефективність прийняття управлінських рішень. Крім того, це оздоровить моральний клімат у суспільстві та буде сприяти підвищенню довіри до влади, що теж важливо.

По-друге, необхідно вжити невідкладних заходів щодо детінізації економіки. За оцінками експертів та керівництва країни у тіні знаходиться близько половини економіки. Якщо детінізація несуттєво вплине на зайнятість і рівень доходів громадян, то на наповнення бюджетів усіх рівнів це вплине суттєво – сукупно може їх збільшити майже у два рази. На рівні держави це дозволить скоротити залежність від зовнішнього фінансування та згодом зменшить витрати на обслуговування зовнішнього боргу, а також підняти виплати найбільш незахищеним і вразливим верствам населення (пенсіонерам, інвалідам тощо) та спрямувати частину коштів на створення нових робочих місць, реалізацію важливих інфраструктурних проектів. Держава знає де і за допомогою яких схем найбільш розповсюджене ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів. Відомо також дерегуляція бізнесу та рівень зборів такий, що змушують його йти у тінь. Тут і треба концентрувати відповідні зусилля держави.

По-третє, необхідно максимально утримуватися від ескалації подій на Сході країни, оскільки така ескалація неминуче потягне за собою значне зростання бюджетних витрат.

По-четверте, важливим є також проведення збалансованої інвестиційної та податкової політики, стимулюючої більш повне використання наявних робочих місць, спрямування капітальних вкладень як у галузі, що перспективно розвиваються, так і у галузі традиційної зайнятості населення, введення системи стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, індивідуальної трудової діяльності.

По-п'яте, актуальним є регулювання пропозиції та підвищення якості підготовки фахівців через їх навчання, перепідготовки, перекваліфікації тощо.

Крім того, необхідною умовою для успішної реалізації вищезазначених кроків є недопущення впливу представників великого бізнесу на хід реформ та прийняття управлінських рішень. На наше переконання, якщо так званий олігархат не буде усунутий від влади, то країна не зможе провести життєво важливі реформи, а соціально-економічна сфера й далі буде погіршуватися з усіма негативними наслідками.

Таким чином, підсумовуючи викладене, ефективне вирішення проблеми безробіття в Україні потребує не лише комплексного використання заходів активної політики на ринку праці, а також і політичної волі для проведення кардинальних реформ в інших сферах життєдіяльності держави.

Список використаних джерел

1. Волкова О. В. Ринок праці : [навч. посіб.] / О. В. Волкова. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 624 с.
2. Лихачева Г. О. Безробіття в Україні та перспективи її вирішення [Електронний ресурс] / Г. О. Лихачева, І. В. Ковальова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Economics/15_98023.doc.htm.
3. Лопатіна К. А. Стан та напрями ліквідації проблеми безробіття в Україні / К. А. Лопатіна // Управління розвитком. – 2011. – № 16 (113). – С. 85–86.
4. Офіційний веб-портал Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>.
5. Офіційний веб-портал Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Офіційний веб-портал Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
7. Семенова К. Д. Аналіз впливу економічної кризи на рівень безробіття в Україні / К. Д. Семенова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 1 (44). – С. 106–111.
8. Ярова Л. Г. Аналіз рівня безробіття в Україні та напрямки його подолання / Л. Г. Ярова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 4. – С. 752–755.